

Leokadia Szymczyk

Rola rodziny w rozwijaniu systemu wartości

Łódzkie Studia Teologiczne 26/1, 7-20

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

LEOKADIA SZYMCZYK

Wydział Teologiczny

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ROLA RODZINY W ROZWIJANIU SYSTEMU WARTOŚCI

Słowa kluczowe: wartości, rodzina, transmisja wartości, wychowanie ku wartościom, przekaz wartości

1. Wprowadzenie. 2. O wartościach. 3. Czynniki wpływające na kształtowanie systemu wartości. 4. Kształtowanie orientacji wartościującej. 5. Rodzina miejscem kształtowania wartości. 6. Wychowanie ku wartościom. 7. Rodzice przekazicielami systemu wartości. 8. Zakończenie

1. WPROWADZENIE

Świat ludzkich wartości, na które człowiek reaguje, z którymi wchodzi w związki i bliskość, rozwija się i realizuje w zależności od wieku jednostki, okresu rozwojowego i środowiska życia¹. Według M. Ryś: „hierarchię wartości człowiek rozwija przez całe życie, czerpiąc inspiracje do niej z przekazów rodzinnych, od wychowawców, nauczycieli, korzystając ze zdobyczy kultury, a także dzięki własnym przemyśleniom i rozwiązaniom”².

Kształtowanie się określonej orientacji wartościującej odbywa się w konkretnym środowisku społecznym. Naturalnym kręgiem środowiskowym, który w istotny sposób wpływa na obraz aksjologiczny dziecka, jest rodzina.

Szczególna jest rola rodziny, zwłaszcza we współczesnych czasach, gdy z coraz większą siłą ujawnia się różnorodność zachowań, wzorów społecznych, kultury życia, zwyczajów i wartości przekazywanych przez szkołę, rówieśników, telewizję i Internet. Dotychczasowe tradycje i obyczaje rodzinne są krytykowane przez nowe idee, wartości i postawy, niejednokrotnie wypierane lub zastępowane przez inne. Selekcji owych „nowości” może dokonać rodzina, a głównym jej zadaniem jest przekaz wartości kultywowanych przez społeczeństwo³.

¹ K. Popielski, *Psychologia egzystencji. Wartości w życiu*, Lublin 2008, 161.

² M. Ryś, *Dorastać do życia w małżeństwie*, w: *Przygotowanie do życia w rodzinie*, red. K. Ostrowska, M. Ryś, Warszawa 1997, 131.

³ M. Szyszka, *Międzypokoleniowy przekaz wartości w rodzinie. Rola komunikacji w kształtowaniu tożsamości rodziny i jej członków*, w: *Prawne, administracyjne i etyczne aspekty wychowania w rodzinie*, red. S. Bębas, E. Jasiuk, Radom 2011, 462.

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie: na czym polega rola rodziny w procesie kształtowania i przekazywania systemu wartości swoim dzieciom?

Rodzina jest dla dziecka miejscem gromadzenia pierwszych doświadczeń, miejscem zdobywania podstawowej wiedzy o świecie, normach moralno-społecznych. To środowisko, w którym dziecko uczy się wzorów społecznego postępowania, przyswaja sobie wartości moralne, postawy wobec małżeństwa, rodziny, wobec innych ludzi, wobec cierpienia, wobec śmierci⁴. Rodzina jest nie tylko nosicielem, ale także obrońcą i przekazicielem cenionych wartości. Zdaniem E.B. Hurlock⁵, przekaz wartości w rodzinach wiąże się ze zjawiskiem dziedziczenia wartości oraz zaadaptowania ich do czasu teraźniejszego.

Potrzeba wychowania ku wartościom podyktowana jest rolą i funkcją wartości w życiu człowieka. Wartości decydują o egzystencji człowieka, o sensie i jakości życia, relacjach interpersonalnych, umiejętności rozwiązywania problemów, stosunku do samego siebie, grup i wspólnot, w których człowiek żyje i funkcjonuje⁶.

Wychowanie ku wartościom, zdaniem K. Chałas⁷, staje się wyzwaniem i zadaniem edukacyjnym i wychowawczym. Podkreśla to wielu pedagogów, psychologów, filozofów, socjologów, a także nauczycieli praktyków – zarówno w kraju, jak i na świecie. Jest to zadanie ważne i z wielu powodów konieczne do natychmiastowej realizacji. Z perspektywy pedagogicznej uzasadnione jest to czterema podstawowymi względami:

- przemianami społeczno-ustrojowymi i sytuacją młodzieży, którą owe przemiany implikują;
- przywracaniem reformującej się szkole funkcji wychowawczej poprzez budowanie programu wychowawczego szkoły;
- rolą wartości w życiu człowieka;
- stanem badań nad wartościami młodzieży.

M. Ryś⁸ podkreśla fakt, iż „właściwa hierarchia wartości wprowadza ład w życie człowieka, kształtuje umiejętność ustawiania ważności spraw, prowadzi do koniecznej systematyzacji życia, celu życiowego zgodnego z wyznawanym światem wartości, porządkuje wewnątrz człowieka, przyczynia się do integracji osobowości”.

2. O WARTOŚCIACH

Zdefiniowanie wartości jest zadaniem bardzo złożonym. „Wartości można określić jako cele, normy i zasady postępowania, odkryte w oparciu o doświadczenia psychopedagogiczne, które umożliwiają rozwój człowieka oraz osiągnięcie przez

⁴ M. Ryś, dz.cyt., 125–137.

⁵ E.B. Hurlock, *Rozwój dziecka*, Warszawa 1985, 394–396.

⁶ M. Dziewiecki, *Wychowanie w dobie ponowoczesności*, Kielce 2002, 9.

⁷ K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom*, Lublin–Kielce 2003, 7.

⁸ M. Ryś, dz.cyt., 133.

niego trwałej satysfakcji życiowej”⁹. Według K. Chałas¹⁰: „wartość to podstawowa kategoria aksjologii, oznaczająca wszystko, co cenne i godne pożądania, co stanowi cel ludzkich dążeń”. Natomiast A. Rumiński¹¹ pisze, że: „wartości są świadomym dążeniem do tego, co jest godne pożądania, na czym człowiekowi najbardziej zależy ze względu na zaspokojenie jego potrzeb. Są tym, do czego odwołujemy się, podejmując decyzje w życiu, stanowią normę, wzór zachowań, czyli regułę, jak człowiek powinien lub nie powinien postępować”.

W rozumieniu psychologicznym wartości to potrzeby, pragnienia i pożądanie jakości podmiotowo-osobowego życia służące egzystencji. W ujęciu kulturowym wartości stanowią powszechnie obecne i funkcjonujące jakości o charakterze realnym lub symbolicznym. W znaczeniu społecznym wartości, to społecznie pożądane i cenione właściwości, którym społeczności i narody przypisują szczególnie cenione znaczenie¹².

W oglądzie wartości zauważamy trzy ważne komponenty: uczuciowe nastawienie, poznanie istnienia realnego i realizacja. Te trzy elementy są istotne w wychowaniu aksjologicznym dzieci i młodzieży. Stan emocjonalny jest reakcją na wartość. Jest on uzależniony od rozpoznania. Elementem najważniejszym jest urzeczywistnienie tej wartości w działaniu¹³.

Wartości są faktem empirycznym, wynikającym z analizy ludzkiego doświadczenia w odniesieniu do procesów rozwoju i wychowania. Podlegają zatem weryfikacji empirycznej, gdyż postępowanie sprzeczne z tymi wartościami prowadzi do zaburzeń w rozwoju wychowanka, do wyrządzenia krzywdy sobie i innym. Powinny być określone na podstawie doświadczenia i obserwacji ludzkiego życia. Jest to możliwe, gdyż nie wszystkie sposoby postępowania ze strony wychowanka prowadzą do jego rozwoju i do osiągnięcia satysfakcji¹⁴.

Wartości stanowią czynnik rozwijania i treściowego kształtowania podmiotowości, ponieważ „źródłem optymalnej aktywności człowieka jest wolne, odpowiedzialne, mądre i samodzielne własne postępowanie zorientowane na świadomie wybrane, zaakceptowane i realizowane wartości”¹⁵. Wiąże się z rozwojem człowieka, z kształtowaniem jego osobowości. Dobro kieruje człowieka w stronę duchowości, pomaga dostrzec potrzeby innych i chroni przed złym postępowaniem. Prawda umożliwia poznanie rzeczywistości i strzeże przed fałszem, zakłamaniem. Piękno jest źródłem radosnych przeżyć. Wśród ogólnoludzkich wartości wymienia się również humanizm, demokrację, wolność, równość, bezpieczeństwo, godność, pokój, pracę, sprawiedliwość, przyjaźń, szacunek, odpowiedzialność, sumienność, życzliwość i inne¹⁶.

⁹ M. Dziewiecki, dz.cyt., 149.

¹⁰ K. Chałas, dz.cyt., 16.

¹¹ A. Rumiński, *Aksjologiczne podobieństwa i różnice rodziców i dzieci*, w: *Edukacja prorodzinną*, red. M. Chymuk, D. Topa, Kraków 2000, 165.

¹² K. Popielski, dz.cyt., 12.

¹³ A. Rumiński, dz.cyt., 171.

¹⁴ M. Dziewiecki, dz.cyt., 149–150.

¹⁵ K. Chałas, dz.cyt., 9.

¹⁶ G. Paprotna, *Wartości w wychowaniu przedszkolnym*, *Nauczyciel i Szkoła* nr 3–4, 2009, Wkładka do kwartalnika nr 2, 15.

System wartości charakteryzuje jego budowa, związki i zależności między wartościami. Jedne wartości zajmują miejsca naczelne i centralne, mają wysoką rangę, zwane są wartościami autotelicznymi, inne zaś są im podporządkowane, spełniają rolę elementów pomocniczych – występują jako wartości instrumentalne¹⁷.

3. CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA KSZTAŁTOWANIE SYSTEMU WARTOŚCI

Na kształtowanie się systemu wartości wpływa wiele czynników. Najważniejsze z nich to:

- *Wartości preferowane przez oboje rodziców*¹⁸.
- *Zgodności systemu wartości rodziców i dzieci* – zależy od wielu czynników, wśród których najważniejsze to: wiek dziecka, dojrzałość psychiczna członków rodziny, jakość relacji interpersonalnych pomiędzy rodzicami a dziećmi i wynikająca z niej ogólna atmosfera emocjonalna rodziny, poziom i zakres identyfikacji dziecka z rodzicami, spójność systemu wartości matek i ojców, a także ocena systemu wartości rodziców przez szerszą grupę społeczną¹⁹.
- *Jakość więzi i relacji rodzinnych* – sposób uczenia się wartościowania zależy głównie od jakości więzi i relacji rodzinnych. W rodzinie bowiem dziecko uczy się pierwszych więzi, które stają się później wzorcami wszystkich innych więzi. Uczy się więc więzi wartościowych lub zaburzonych, opartych na miłości lub opartych na wrogości, lęku. W rodzinie dziecko uczy się patrzenia na siebie i świat. Od sytuacji rodzinnej zależy więc w największym stopniu to, w jaki sposób wychowanek będzie rozumiał siebie i świat oraz w jaki sposób będzie odnosił się do siebie i do otaczającego go świata²⁰.
- *Jakość kontaktów* – współżycie w rodzinie łączy się z koniecznością wymiany myśli, zamierzeń i aspiracji, ze wspólnym planowaniem zadań i ich realizacją, z wymianą ocen i refleksji dotyczących przeżyć poszczególnych członków rodziny, mających swe źródło w rodzinie i poza nią.
- *Poziom kultury współżycia* – im bardziej pewni są rodzice, że ich przekonania i hierarchia wartości są słuszne, tym bardziej mają tendencję do narzucania ich swych dzieciom. Rodzice mają skłonność odrzucania takich zachowań, które różnią się od ich własnych przekonań o wartościach. Niski poziom kultury współżycia niektórych rodzin jest także częstym powodem rozdzwieku i konfliktów między rodzicami a dziećmi.
- *Wiedza i postawy rodziców* – szybko zmieniające się warunki życia wymagają od rodziców racjonalnej postawy opartej na wiedzy uogólniającej doświadcze-

¹⁷ Tamże, 28.

¹⁸ A. Szymanowska, *Być dobrymi rodzicami we współczesnym świecie*, w: *Przygotowanie do życia w rodzinie*, red. K. Ostrowska, M. Ryś, Warszawa 1997, 38.

¹⁹ T. Rostowska, *System wartości rodziców i dzieci jako zadanie rozwojowe*, w: *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, red. D. Biela, Lublin 2001, 227.

²⁰ M. Dziewiecki, dz.cyt., 164.

nia wielu pokoleń, uwzględniającej wielość sytuacji i czynników wpływających na kształt współczesnego życia. Istotne znaczenie mają postawy rodziców nie tylko wobec rodziny, ale także wobec pracy, państwa i społeczeństwa, wobec wartości moralnych. Rozdwojenie postaw rodziców, ich zakłamanie, nie dają się ukryć przed dziećmi, stają się często przedmiotem ostrej krytyki dorastających dzieci, powodują niechęć do rodziców i brak szacunku dla nich.

• *Sytuacja bytowa* – czynnik bytowy jest niezbędnym warunkiem pozwalającym na pożądaną rozwój fizyczny, intelektualny, moralny i społeczny. Uzyskiwanie odpowiedniego standardu życia powinno odbywać się poprzez uczciwą pracę, oszczędność oraz racjonalne prowadzenie gospodarstwa domowego²¹.

• *Postawa dziecka względem rodziców* – ważne jest to, czy dziecko darzy rodziców szacunkiem i zaufaniem, czy rodzice stanowią dla dziecka właściwy model do naśladowania²².

4. KSZTAŁTOWANIE ORIENTACJI WARTOŚCIUJĄCEJ

Wprowadzanie dziecka w świat wartości to długotrwały, złożony proces, podlegający wielorakim uwarunkowaniom. Niektóre z nich pochodzą ze środowiska, w którym przebiega wychowanie, inne tkwią w samym dziecku²³. Można wyróżnić następujące kroki prowadzące do wyboru i egzystencjalnego utrwalania się wartości: odkrywanie wartości, akceptacja wartości, klasyfikacja wartości, krystalizacja wartości, puryfikacja wartości, internalizacja wartości, lokalizacja wartości, realizacja wartości²⁴.

Wprowadzanie dzieci w pewne umiejętności i dawanie im pouczenia muszą być dostosowane do stopnia ich rozwoju, ponieważ tylko wtedy będą skuteczne. Dlatego też niezbędna jest wiedza na temat rozwoju psychicznego, duchowego i społecznego dziecka²⁵. W zależności od wieku dziecka, procesy internalizacji w środowisku rodzinnym zachodzą dwutorowo. W pierwszym etapie internalizacji dzieci zapoznają się z opiniami i argumentami przemawiającymi za słusnością wartości, uczą się jej przestrzegania, korygują odstępstwa od niej. Dzieci w ten sposób nabywają zdolności do kontroli wewnętrznej. Natomiast u młodzieży z ukształtowanymi mechanizmami kontroli wewnętrznej, proces ten przebiega poprzez włączanie do systemu nowych wartości już wcześniej zinternalizowanych. Dzieci starsze muszą jednak wartości przekazywane przez rodzinę akceptować, by przestrzegać ich w codziennych sytuacjach rodzinnych i poza środowiskiem rodzinnym²⁶.

²¹ J. Maciaszkowa, *O współdziałaniu w rodzinie*, Warszawa 1980, 47.

²² T. Rostowska, dz.cyt., 220.

²³ G. Paprotna, dz.cyt., 16.

²⁴ K. Popielski, dz.cyt., 161.

²⁵ Tamże, 11.

²⁶ H. Cudak, *Uwarunkowania międzypokoleniowego przekazu w rodzinie*, w: *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, red. M. Muszyński, Toruń 2010, 21.

Aby dziecko mogło przyswoić sobie takie wartości, jak: szacunek, respekt dla drugiego człowieka, tolerancja, umiejętność wczuwania się w sytuację innych, liczenie się z innym człowiekiem, konieczne jest spełnienie konkretnych warunków: musi np. czuć się kochane, mieć stabilne więzi z najbliższymi sobie osobami – w idealnym wypadku będą to rodzice – i musi czuć się w swoim życiu w miarę pewnie. Niezbędna jest pewność siebie i poczucie własnej wartości. W tym aspekcie wychowanie do wartości rozpoczyna się już w wieku niemowlęcym, tuż po narodzinach, ponieważ to od tego momentu rodzice muszą rozpocząć systematyczne stwarzanie dziecku niezbędnych warunków potrzebnych do kształtowania hierarchii wartości²⁷.

Wynika stąd, że procesie przekazywania kulturowego dziedzictwa rodziny najważniejszym okresem jest dzieciństwo. W tym okresie swego życia człowiek jest biologicznie i duchowo najbardziej dynamiczny i plastyczny, najbardziej nastawiony na rozwój i łatwo przyswaja wszystko to, co go otacza²⁸. „W okresie wczesnego dzieciństwa w procesie rozwoju społeczno-moralnego i systemu wartości znaczny wpływ na rozwój dziecka mają procesy naśladownictwa, rodząca się dopiero umiejętność myślenia abstrakcyjnego, niewielki zasób wiedzy, małe doświadczenie i wielka podatność na zmiany”²⁹. Dziecko w tym czasie nie tylko zinternalizuje wartości deklarowane przez rodziców w formie werbalnej, ale obserwując ich zachowania, oceniając ich postępowanie, identyfikując się z nimi, przyswaja sobie w sposób bardziej lub mniej świadomy preferowane przez rodziców wartości, które wyrażają się ich postawach, emocjach, potrzebach, motywacjach, opiniach, czy też w różnorodnych formach działania³⁰.

Sposób myślenia dzieci o wartościach i spojrzenie na świat jeszcze w znacznym stopniu różnią się od perspektywy dorosłych. Cztero-, pięcioletnie dziecko ciągle jest mocno skoncentrowane na sobie. Wprawdzie dzieci w tym wieku dobrze wiedzą, czym jest „nie dobre” zachowanie czy zachowanie „nie fair”, ale określenia te odnoszą przede wszystkim do postępowania innych ludzi – wtedy mianowicie, kiedy nie dostają od nich tego, co akurat w danej chwili chcą mieć. Specjaliści nazywają ten fenomen egocentrycznym zachowaniem w moralnym rozwoju i są zdania, że jest ono nie do uniknięcia i w sposób naturalny należy do tego procesu. Warto jednak w takich sytuacjach rozmawiać z dzieckiem, ponieważ z pewnością część wyjaśnień zostanie przez dziecko zapamiętana³¹.

W miarę dojrzewania i rozwoju osoby pod względem intelektualnym i emocjonalnym, osobowościowym i społecznym coraz większego znaczenia nabiera wrażliwość na zasób doświadczeń oraz motywacja wewnętrzna jednostki, które warunkują komplikowanie się struktur poznawczych i strukturalizację wartości na coraz wyższym poziomie. Wykształcony w okresie dzieciństwa, młodości system wartości pozostaje zasadniczo niezmienny w okresie dorosłości – aż do okresu starości, natu-

²⁷ G. Pighin, *Jak przekazywać dzieciom wartości*, Kraków 2006, 17–18.

²⁸ L. Dyczewski, *Rodzina polska i kierunki jej przemian*, Warszawa 1981, 208.

²⁹ E. Jezierska-Wiejak, *Wartości w edukacji dzieci w młodszym wieku szkolnym*, w: *Edukacja ku wartościom*, red. A. Szerląg, Kraków 2004, 168.

³⁰ T. Rostowska, dz.cyt., 219.

³¹ G. Pighin, dz.cyt., 25–26.

ralnie przy założeniu występowania tak zwanych ekwiwalentów rozwojowych, czyli różnych form przejawiania tej samej wartości w różnych okresach rozwojowych jednostki, na przykład wartości religijne ujawniane przez dziecko, osobę młodą czy człowieka dorosłego³².

5. RODZINA MIEJSCEM KSZTAŁTOWANIA WARTOŚCI

Rola rodziny w przekazywaniu wartości jest pierwszoplanowa i najważniejsza, ponieważ rodzina wdraża je jednostce przez całe życie i czyni to w sposób całościowy. Od urodzenia aż do śmierci osoba jest pod wpływem tego, co myślą, w co wierzą, co uznają za najważniejsze, według jakich zasad postępują rodzice i pozostali członkowie rodziny. Towarzyszące życiu rodzinnemu pozytywne i głębokie przeżycia emocjonalne utrwalają w jednostce kultywowane w jej rodzinie wartości, normy i zwyczaje i na stałe wiążą z nimi jednostkę. Ciepła, pełna serdeczności i bezpośredniości atmosfera rodzinna sprawia, że członek rodziny chętnie przyjmuje i zachowuje w swoim życiu nawet te wartości, które w jego oczach zatraciły już swoje uzasadnienie, a były kultywowane w rodzinie jego dzieciństwa i młodości³³.

Wprowadzenie dziecka w świat wartości i znaczeń odbywa się w rodzinie spontanicznie, na fundamencie głębokiej więzi biologicznej i duchowej, w codziennych kontaktach. Im jest ich więcej, im są bogatsze w treść, w im bardziej pozytywnej atmosferze przebiegają, w tym bogatszy świat znaczeń wprowadzają siebie nawzajem członkowie rodziny, tym chętniej przyjmują wzajemnie od siebie znaczenie słów, zachowań. Przyjmują je wówczas całościowo, bez uzasadnień³⁴. Treść dokonującego się w ramach środowiska rodzinnego przekazu w dużym stopniu warunkuje „jakość” podejmowanych w życiu dojrzałym zachowań³⁵.

Zadania rodziny dotyczące przekazywania systemu wartości wynikają z pełnienia przez nią funkcji socjalizacyjnych. Realizacja tych funkcji polega na ustawicznym przekazywaniu podstawowych norm, zasad wychowania, zwyczajów obowiązujących w danej rodzinie, obyczajów, tradycji, wartości akceptowanych w rodzinie poprzez uczestnictwo w różnych formach, obszarach, sytuacjach życia rodzinnego³⁶. Socjalizacja w rodzinie jest procesem wzajemnego przenikania się wartości. Dziecko w tym środowisku uczy się odkrywać, hierarchizować i odróżniać to, co jest dobre, piękne i prawdziwe od tego, co poniża godność człowieka. Środowisko rodzinne uczy, jakie zachowania są aprobowane przez społeczeństwo, a jakie odrzucone, jakie karane przez sankcje prawne i moralne³⁷.

³² T. Rostowska, dz.cyt., 219–222.

³³ L. Dyczewski, *Rodzina polska...*, dz.cyt., 207.

³⁴ L. Dyczewski, *Więź między pokoleniami w rodzinie*, Lublin 2002, 36.

³⁵ A. Rumiński, dz.cyt., 166.

³⁶ J. Izdebska, *Dziecko w rodzinie u progu XXI wieku*, Białystok 2000, 182.

³⁷ A. Rumiński, dz.cyt., 166.

Rodzina w procesie socjalizacji:

- wprowadza jednostkę w świat wytworów kultury materialno-technicznej i symbolicznej, rozpoznawania przedmiotów, ich znaczeń, ich roli i przeznaczenia;
- formułuje i określa podstawowe wartości, idee, jakie winny być przedmiotem dążeń i aspiracji młodej generacji;
- kształtuje postawy wobec określonych obiektów, dokonuje ich hierarchizacji, selekcji, ocen i preferencji; uczy stosunku do najbliższego otoczenia;
- ukazuje i wpaja wzory postępowania, rzeczywiste i normatywne, uzasadnione doktrynalnie, środowiskowo lub ideologiczne³⁸.

Dzięki dokonującemu się w rodzinie procesowi socjalizacji następuje poznanie pierwszych norm etyczno-moralnych, a w ich następstwie różnicowanie dobra i zła, klasyfikowanie osób, przedmiotów, zjawisk, pojęć czy idei pod względem ich stopnia ważności³⁹. W rodzinie człowiek uczy się bezinteresowności, poświęcenia, solidarności, współpracy i innych cech, które są konieczne do życia w społeczeństwie. Stosowane w rodzinie zakazy i nakazy, normy postępowania, tak bardzo istotne w przyszłym życiu, jak: pojęcie dobra osobistego i wspólnego, obowiązku i odpowiedzialności, sensu życia i otwartości na wartość drugiego człowieka, życzliwości, altruizmu głęboko zapadają w psychikę człowieka. W środowisku rodzinnym dziecko kształtuje także postawę wobec osób starszych, chorych, ubogich, upośledzonych⁴⁰.

Ostatnio coraz częściej mówi się o kryzysie rodziny i o zagubieniu jednostki w świecie. Za jedną z przyczyn tych negatywnych zjawisk uważa się załamanie systemu wartości, który regulował życie konkretnych jednostek, życie rodziny i całego społeczeństwa⁴¹. Zdaniem L. Dyczewskiego, obecna rodzina przekazuje mniej wartości, norm i zwyczajów, a ponadto przekazuje raczej wartości niż uszczegółowione wzory ich realizowania. Bywa i tak, że młode pokolenie przejmuje od rodziny wartości, normy i zwyczaje, ale z własną, odmienną od dotychczasowej, motywacją i interpretacją⁴². Z faktu, że rodzina jako instytucja przeżywa kryzys, nie wynika jednak, że jest jakaś inna instytucja, która może ją zastąpić w zaspokajaniu podstawowych potrzeb człowieka⁴³.

Oddziaływania środowiska rodzinnego są najsilniejsze. Prawdopodobnie jest to wynikiem silnej więzi emocjonalnej z członkami rodziny, a przede wszystkim funkcjonowania dziecka przez wiele lat w określonej rodzinie, gdzie poddawane jest wpływowi specyficznego i w miarę stabilnego w tej rodzinie systemu wartości.

³⁸ J. Turowski, *Rola rodziny w kształtowaniu kultury*, w: *Kultura dnia codziennego i świątecznego w rodzinie*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Lublin 1998, 15–16.

³⁹ T. Rostowska, dz.cyt., 219.

⁴⁰ J. Izdebska, dz.cyt., 181–183.

⁴¹ A. Szymanowska, dz.cyt., 40.

⁴² L. Dyczewski, *Rodzina polska...*, dz.cyt., 226.

⁴³ A. Szymanowska, dz.cyt., 40.

6. WYCHOWANIE KU WARTOŚCIOM

Cele wychowania rodzinnego, zdaniem E. Bielickiego⁴⁴, zależą przede wszystkim od tego, co dla rodziców stanowi wartość najwyższą. Co w ich systemie zajmuje hierarchicznie najwyższe miejsce; Bóg, określony człowiek, pieniądze, dobra materialne, odpowiednia dziedzina sztuki, przyjemności, nauka, sława i popularność, szczęście rodzinne.

W procesie wychowania rodzice przekazują swoim dzieciom różnorodne wartości i cele o charakterze moralnym i pozamoralnym. Jednym z nich przypisują znaczenie priorytetowe, innym raczej drugorzędowe⁴⁵.

Poglądy na temat tego, jakie wartości należy dziecku przekazać, łączą się z poglądem na temat tego, jaki człowiek powinien być, jakie cechy powinien posiadać, aby móc prawidłowo funkcjonować w dorosłym życiu. Ideałem dla rodziców, pedagogów, psychologów jest człowiek sprawny intelektualnie, posiadający liczne umiejętności, samodzielny i odpowiedzialny, zdolny do osiągnięcia sukcesu i powodzenia w życiu. Stymulacja rozwoju intelektualnego dziecka nie nastęrcza większych kłopotów, gdyż rodziców wspierają w tym różnego rodzaju instytucje. Niepokój budzi rozwój dziecka społeczny, moralny, w tym także rozwój systemu wartości⁴⁶. Zarówno jednostki, jak i grupy preferują różne wartości: sprawiedliwość, prawdę, miłość, dziecko, rodzinę, pracę, bogactwo, wolność, honor, ojczyznę, wartości intelektualne, społeczne, religijne, ekonomiczne, polityczne itp. Jednym wartościom człowiek przypisuje większe, innym mniejsze znaczenie, tworząc w ten sposób własną hierarchię wartości i norm⁴⁷.

W procesie wychowania dorośli, a przede wszystkim rodzice, muszą zastanowić się, jakie wartości chcą przybliżyć własnym dzieciom, co z tego, co sami otrzymali od swoich rodziców, chcieliby przekazać dalej. Dlatego w każdej rodzinie akcenty mogą rozłożyć się inaczej. Istnieją jednak pewne podstawowe wartości, obowiązujące w naszej kulturze od wieków, które kształtowała historia, i którym przypisywano coraz to inną wagę i znaczenie. Takimi wartościami są: męstwo, sprawiedliwość, roztropność, pracowitość, skromność, wdzięczność, gotowość do pomocy, współczucie i odpowiedzialność. W dzisiejszych czasach w procesie wychowania to właśnie wiele z tych „starych” wartości na nowo zyskuje na znaczeniu⁴⁸.

J. Jaroń twierdzi, iż w procesie wychowania ku wartościom ważne są następujące zasady:

- wierność wypowiedzanym słowom, poglądom i głoszonym wartościom;
- jedność postawy zachowań i czynów rodziców w życiu codziennym;
- bezpośredni kontakt interpersonalny pomiędzy rodzicami i dziećmi, którego podstawową formą jest rozmowa i dialog oparty na otwarciu się wobec dziecka z zachowaniem reguł zaufania, życzliwości i serdeczności;

⁴⁴ E. Bielicki, *Młodociani przestępcy ich wartości i orientacja wartościująca*, Bydgoszcz 1995, 217–224.

⁴⁵ M. Mariański, *Rodzina wobec wartości: rozpad czy transformacja?*, w: *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, red. D. Biela, Lublin 2001, 104.

⁴⁶ A. Szymanowska, dz.cyt., 38–39.

⁴⁷ T. Rostowska, dz.cyt., 219.

⁴⁸ G. Pighin, dz.cyt., 6–7.

- partnerstwo – traktowanie dziecka w sposób podmiotowy, oparty na więzi emocjonalnej;
- przekaz wartości rzeczywistych, a nie fikcyjnych i pozornych,
- przekaz wartości jako proces, a nie jednorazowa akcja;
- nieograniczoność, a więc przekaz wartości: moralnych, społecznych, estetycznych, religijnych, ekologicznych, zdrowotnych, rodzinnych⁴⁹.

Jakie zdaniem rodziców, nauczycieli, wychowawców cechy i wartości należy w dziecku kształtować? Do tych cech i wartości najczęściej wymienianych należą: intelekt, procesy poznawcze, zainteresowani, samodzielność, odpowiedzialność, wrażliwość poznawcza, życzliwość, otwartość na ludzi, umiejętność znoszenia stresów. Rzadziej wymieniane są: prawdomówność, patriotyzm, odwaga oraz szacunek dla innych ludzi, poczucie własnej godności, wierność swoim ideałom, dobroć i poszanowanie życia każdej istoty żywej⁵⁰.

7. RODZICE PRZEKAZICIELAMI SYSTEMU WARTOŚCI

Własną hierarchię wartości i norm tworzy rodzina, w której następuje przekazywanie tychże wartości następnemu pokoleniu, określone mianem dziedziczenia społecznego lub transmisja wartości. Transmisja wartości sprowadza się do dwóch procesów. Pierwszy z nich przebiega wewnątrz diady małżeńskiej i polega na modyfikowaniu wartości i norm moralnych małżonków na skutek wzajemnych oddziaływań. Drugi typ przekazu obejmuje relacje rodzice-dzieci i działa na zasadzie sprzężenia zwrotnego. Rodzice wpływają na kształtowanie się systemu wartości dziecka, ale również i dzieci mogą modyfikować system wartości rodziców⁵¹. Właściwa hierarchia wartości uznawana przez rodziców w toku modelowania, odgrywa dla zinternalizowania przez dzieci pozytywnych idei znaczącą rolę⁵². Dlatego też w procesie wychowania ku wartościom dzieci potrzebują wzorca rodziców. Dobry przykład rodziców pozwoli im nauczyć się, jak radzić sobie w sytuacjach krytycznych z negatywnymi emocjami i podejmować właściwe decyzje⁵³. Wzór osobowy, uznając zasadność normy, prowadzi do przyjęcia i zrozumienia wartości. Przyjęcie i przeżycie wartości stanowi podstawowy element procesu motywacyjnego, mający znaczenie w podejmowaniu samodzielnych decyzji⁵⁴. Wzór obejmuje konkretną bądź kształtującą się rzeczywistość codziennego życia rodziny⁵⁵. W rodzinie wzór kobiety i mężczyzny stanowią matka i ojciec, ponieważ właśnie dziecko jest z nimi przez długi czas najsilniej związane emocjonalnie. Wzajemne kontakty matki i ojca

⁴⁹ J. Jaroń, *Przeszkody i trudności w procesie internalizacji wartości moralnych w rodzinie*, w: *Problemy współczesnej rodziny w Polsce*, red. H. Cudak, Piotrków Trybunalski 1998, 8.

⁵⁰ A. Szymanowska, dz.cyt., 38.

⁵¹ T. Rostowska, dz.cyt., 220.

⁵² J. Śledzianowski, *Rodzina międzypokoleniowa w Polsce na progu XXI wieku*, Kielce 2008, 75.

⁵³ G. Pighin, dz.cyt., 40.

⁵⁴ H. Noga, *Wzór osobowy jako nośnik wartości*, *Wychowawca* nr 6 (138), 2004, 12.

⁵⁵ F. Adamski, *Znaczenie wychowania w rodzinie dla rozwoju osobowego dziecka*, w: *Miłość, małżeństwo, rodzina*, red. F. Adamski, Kraków 1984, 368.

stanowią dla dziecka pierwszy wzór zachowań interpersonalnych i związanych z nimi emocji⁵⁶. Od nich uczy się ono postrzegania i rozumienia otaczającego świata, a także buduje własny system wartości, integralnie wynikający z systemu wartości preferowanych przez rodziców⁵⁷.

Oceny wartościujące dziecko poznaje już w pierwszych latach życia. Źródłem informacji są dla niego najbliżsi, oni informują go o tym, co jest pożądane, a co jest złe. Dobre jest to, co rodzice uznają za dobre, złem jest to, co oni oceniają jako złe⁵⁸. To od rodziców dzieci przejmują różnorodne postawy moralne, często kolidujące z wartościami występującymi w środowiskach rówieśniczych⁵⁹. Dzieci potrzebują wzorca rodziców, dzięki któremu będą potrafiły spojrzeć na życie w społeczeństwie zgodnie z zasadami humanitarnymi przez pryzmat dobra wspólnego. Dobry przykład rodziców pozwoli im nauczyć się, jak radzić sobie w sytuacjach krytycznych z negatywnymi emocjami i podejmować właściwe decyzje⁶⁰. Pozwoli im także opowiedzieć się za daną wartością.

Zdaniem H. Bee, „dziecko czuje się związane ze swoimi rodzicami, bo podobnie do nich myśli, podobnie do nich działa i stopniowo uświadamia sobie ten fakt. Dzięki temu wzrasta u niego poczucie przynależności do pewnej grupy społecznej”⁶¹. Proces identyfikacji z rodzicami prowadzi od przejmowania wartości i norm przez nich uznawanych. Dziecko przyswaja sobie reguły i normy moralne w sposób aktywny, to znaczy w toku wychowania moralnego dokonuje się selekcja treści, a także ich interpretacja⁶². Natomiast według T. Rostowskiej⁶³, „rodzice, którzy utrzymują z dzieckiem ciepłe i serdeczne stosunki, którzy sprawują kontrolę i dyscyplinują zachowanie dziecka poprzez przestrzeganie zasad postępowania, stosowanie metod wyjaśniania i tłumaczenia, mogą liczyć na wyraźną internalizację prezentowanych przez nich systemów wartości, zasad etyczno-moralnych, norm społecznych i kulturalnych. W takich rodzinach zgodność systemów wartości rodziców i dzieci jest bardzo duża”. W wychowaniu ku wartościom istotna jest także rozmowa, oparta na wzajemnym zaufaniu. Wprowadzanie w świat wartości winno odbywać się także poprzez wyjaśnienie istotnych dla młodego człowieka kwestii, od wyjaśnienia wartości już uznawanych do wartości nowych⁶⁴.

Można oczekiwać, że rodzina będzie doskonaliła swoją funkcję przekaznika wartości, norm, zwyczajów, ograniczając jednocześnie ich liczbę do najbardziej istotnych dla utrzymania jedności rodzinnej i rozwoju intymności. Przede wszystkim rodzina będzie przekazywała te wartości, które są podstawą w realizowaniu

⁵⁶ M. Ryś, *Wpływ dzieciństwa na późniejsze życie w małżeństwie i rodzinie. Studium psychologiczne*, cz.1, Warszawa 1992, 167–172.

⁵⁷ M. Szyszka, dz.cyt., 451.

⁵⁸ J. Mariański, *Moralność w procesie przemian*, Warszawa 1990.

⁵⁹ A. Rumiński, dz.cyt., 167.

⁶⁰ G. Pighin, dz.cyt., 40.

⁶¹ H. Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, Poznań 2004, 234.

⁶² E.B. Hurlock, dz.cyt., 395–398.

⁶³ T. Rostowska, dz.cyt., 227.

⁶⁴ H. Noga, *Wzór osobowy jako nośnik wartości*, *Wychowawca* nr 6 (138), 2004, 11.

osobistego szczęścia⁶⁵. Warto pamiętać, iż system wartości, z jakim styka się dziecko w rodzinie pochodzenia, nie jest jedynym modelem, gdyż wiele propozycji w tym zakresie dostarcza środowisko pozarodzinne, środki masowego przekazu itp. Jednak system wartości, z jakim przez wiele lat styka się jednostka w rodzinie pochodzenia, stanowi ważny i trwały punkt odniesienia dla dziecka, na podstawie którego buduje ono własny system wartości i norm⁶⁶.

8. ZAKOŃCZENIE

Wartości decydują o egzystencji człowieka, o sensie i jakości życia, relacjach interpersonalnych, umiejętnościach rozwiązywania problemów, stosunku do samego siebie, grup i wspólnot w których człowiek żyje i funkcjonuje⁶⁷. Wartości, które człowiek wybiera i realizuje w swoim życiu pozostają w ścisłym związku z rozwojem osobowym, a także ze środowiskiem rodzinnym⁶⁸. Określają jego dążenia, potrzeby i cele.

Rodzina poprzez styl życia, zwyczaje, nawyki, tradycję kształtuje osobowość dziecka, przekazuje normy, wartości, wzory postępowania. To środowisko, w którym następuje ciągła transformacja podstawowych wartości, wraz z historią i kulturą rodziny i narodu. Określone dobra i wartości zarówno materialne, jak i duchowe, przekazywane są dziecku przez osoby najbliższe.

W procesie przekazywania wartości dzieci potrzebują wzorca, który mogą obserwować, z którym mogą się identyfikować. Takim wzorem dla dziecka są rodzice. Przekaz wartości, wychowanie ku wartościom to współczesne zadanie i wyzwanie dla rodziców, by nie zatracić tożsamości swojej rodziny, kultury i tradycji środowiska lokalnego, ojczyzny. Zarysowana problematyka dotycząca roli rodziców w kształtowaniu systemu wartości w rodzinie nie wyczerpuje podjętego w artykule zagadnienia. Może natomiast być przyczynkiem do dalszych badań oraz pogłębionych analiz empirycznych i teoretycznych, aby odpowiedzieć między innymi na takie pytania, jak: jakie wartości preferują i przekazują współcześni rodzice oraz jaka jest ich rola w wychowaniu młodego pokolenia w kontekście zmian obyczajowych, społecznych, gospodarczych czy politycznych?

Wpływ doświadczeń z dzieciństwa jest znaczący w tworzeniu systemu wartości opartym na wartościach wyniesionych z własnej rodziny. Brak tych wzorów lub ich nieautentyczność mogą utrudniać budowanie systemu wartości. Wychowanie ku wartościom jest wyzwaniem i zadaniem rodziców. To oni powinni się zastanowić, jakie wartości chcą przybliżyć własnym dzieciom, co z tego, co sami otrzymali od swoich rodziców, chcieliby przekazać dalej, jakie zachowania, działania należałoby zmodyfikować.

⁶⁵ L. Dyczewski, *Rodzina polska...*, dz.cyt., 227.

⁶⁶ T. Rostowska, dz.cyt., 226.

⁶⁷ M. Dziewiecki, dz.cyt., 9.

⁶⁸ L. Szymczyk, *Dziecko w kręgu wartości rodzinnych*, Nauczyciel i Szkoła nr 3–4, 2009, wkładka do kwartalnika nr 2, 51.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski F., *Znaczenie wychowania w rodzinie dla rozwoju osobowego dziecka*, w: *Miłość, małżeństwo, rodzina*, red. F. Adamski, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1984, 365–373.
- Bee H., *Psychologia rozwoju człowieka*, tłum. A. Wojciechowski, [red. merytoryczna A. Brzezińska], Poznań: Wydawnictwo „Zysk i S-ka” 2004.
- Bielicki E., *Młodociani przestępcy ich wartości i orientacja wartościująca*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej Bydgoszcz 1995.
- Chałas K., *Wychowanie ku wartościom*, Lublin–Kielce: Wydawnictwo „Jedność” 2003.
- Cudak H., *Uwarunkowania międzypokoleniowego przekazu w rodzinie*, w: *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, red. M. Muszyński, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2010, 17–26.
- Dziewiecki M., *Wychowanie w dobie ponowoczesności*, Kielce: Wydawnictwo „Jedność” 2002.
- Dyczewski L., *Rodzina polska i kierunki jej przemian*, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych 1981.
- Dyczewski L., *Więź między pokoleniami w rodzinie*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2002.
- Hurlock E.B., *Rozwój dziecka*, tłum. B. Hornowski, K. Lewandowska, B. Rosemann, Warszawa: PWN 1985.
- Izdebska J., *Dziecko w rodzinie u progu XXI wieku*, Białystok: „Trans Humana” 2000.
- Jaroń J., *Przeszkody i trudności w procesie internalizacji wartości moralnych w rodzinie*, w: *Problemy współczesnej rodziny w Polsce*, red. H. Cudak, Piotrków Trybunalski: Wydawnictwo Filii Kieleckiej WSP 1998, 263–277.
- Jezierska-Wiejak E., *Wartości w edukacji dzieci w młodszym wieku szkolnym*, w: *Edukacja ku wartościom*, red. A. Szerłąg, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2004, 153–169.
- Maciaszkowa J., *O współdziałaniu w rodzinie*, Warszawa: Nasza Księgarnia 1980.
- Mariański J., *Moralność w procesie przemian*, Warszawa: Wydawnictwo PAX 1990.
- Mariański J., *Rodzina wobec wartości: rozpad czy transformacja?*, w: *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, red. D. Biela, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2001, 87–107.
- Mróz J.T., *Więzi rodzinne – istota, uwarunkowania, znaczenie, przeobrażenia*, w: *Społeczeństwo – Przestrzeń – Rodzina*, red. M. Szyszka, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009, 343–361.
- Noga H., *Wzór osobowy jako nośnik wartości*, *Wychowawca* nr 6 (138), 2004, 11–13.
- Paprotna G., *Wartości w wychowaniu przedszkolnym*, *Nauczyciel i Szkoła* nr 3–4, 2009, wkładka do kwartalnika nr 2, 15–20.
- Pighin G., *Jak przekazywać dzieciom wartości. Poradnik dla rodziców*, tłum. M. Sochacka Kraków: Wydawnictwo WAM 2006.
- Popielski K., *Psychologia egzystencji. Wartości w życiu*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2008.
- Rostowska T., *System wartości rodziców i dzieci jako zadanie rozwojowe*, w: *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, red. D. Biela, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001, 217–229.
- Rumiński A., *Aksjologiczne podobieństwa i różnice rodziców i dzieci*, w: *Edukacja prorodzinna*, red. M. Chymuk, D. Topa, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej 2000, 165–172.
- Ryś M., *Wpływ dzieciństwa na późniejsze życie w małżeństwie i rodzinie. Studium psychologiczne*, cz. 1, Warszawa: Wydawnictwo Fundacji Akademii Teologii Katolickiej 1992.
- Ryś M., *Dorastać do życia w małżeństwie*, w: *Przygotowanie do życia w rodzinie*, red. K. Ostrowska, M. Ryś, Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „ADAM” 1997, 125–134.
- Szymanowska A., *Być dobrymi rodzicami we współczesnym świecie*, w: *Przygotowanie do życia w rodzinie*, red. K. Ostrowska, M. Ryś, Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „ADAM” 1997, 35–48.
- Szymczyk L., *Dziecko w kręgu wartości rodzinnych*, *Nauczyciel i Szkoła* nr 3–4, 2009, wkładka do kwartalnika nr 2, 44–51.
- Szyszka M., *Międzypokoleniowy przekaz wartości w rodzinie. Rola komunikacji w kształtowaniu tożsamości rodziny i jej członków*, w: *Prawne, administracyjne i etyczne aspekty wychowania w ro-*

dzinie, red. S. Bębas, E. Jasiuk, Radom: 2011, Wyd. Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu 2011, 451–464.

Śledzianowski J., *Rodzina międzypokoleniowa w Polsce na progu XXI wieku*, Kielce: Wydawnictwo „KARAD” 2008.

Turowski J., *Rola rodziny w kształtowaniu kultury*, w: *Kultura dnia codziennego i świątecznego w rodzinie*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Lublin: Wydawnictwo KUL 1998, 11–18.

THE ROLE OF FAMILY IN VALUES SYSTEM CREATION

Summary

In the process of transferring values children need a model they can watch and identify with. The parents are a symbol and their role in the education towards values is irreplaceable. It is the family that through their lifestyle, customs, habits and traditions shapes the child's personality, identifies norms, values and behavior patterns. The family defines the goals and values that the children will follow later in life.

The basis of the values creation process are: the quality of interpersonal relationships, education objectives, mutual assistance, emotional bond, personal commitment and acceptance of the common value system by parents and children. The level and scope of a child's identification with the parents is also important as well as the assessment of the parents' values by a wider social group.

Key words: values, family, transmission of values, education to values, values transfer

Nota o Autorze

Leokadia SZYMCZYK, doktor nauk humanistycznych w zakresie psychologii. Miejsce pracy: Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Teologiczny. Kontakt: leokadia.szyczyk@wp.pl